

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA ANTROPONIMIK SHAKLLAR

Vaxobova Feruza Mansurovna

Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti o'qituvchisi

Toshkent, Uzbekiston

Annotatsiya: Ushbu maqolada insoniyat hayotida muhim ahamiyat kasb etadigan kishi ismlari yani antroponimlarning tarixiy va ayni kunlarga qadar bor bo'lgan qoliblari yani formulalari haqida yoritiladi. Tadqiqot usullari: tavsif usuli, qiyosiy tahlil, kognitiv-kontseptual tahlil, lingvo-madaniy tahlil. Dissertatsiyaning ilmiy yangiligi quyidagilar bilan izohlanadi. Lug'atlar, romanlar, qissalardagi antroponimlarning lingvomadaniy tahlili deyarli barcha tillarda tilshunos olimlar tomonidan o'rganilgan.

Kalit so'zlar: Antroponimik tahlil, lingvomadaniy muammo, antroponimik formula, antroponimlarning madaniyati va munosabati.

Antroponik formulada biz ismning (ismlarning) standart kombinatsiyasini, (otaning ismi ko'p tillarda ixtiyoriy element) + rasmiy (pasport) nomlash tizimidagi familiya (ism) larni anglatadi. "Antroponik formula" (AF) kompozitsion atamasi bilan bir qatorda, antroponimiya adabiyotida "antroponimik model" atamasi ham qo'llaniladi Shunday qilib, qadimgi germaniyalik onomastikon tadqiqotchilari ta'kidlashicha, qadimgi Roman- German tillarida shaxsiy ismlarining tarkibiy qismlari slavyan tillarining onomastikalarida keltirilganlardan sezilarli darajada farq qiladi. An'anaviy qadimgi german nomlari urush, kuch, g'alaba, kuch, boylukni anglatadi, slovyan tillarida muqaddaslik, rahm-shafqat, quvonch tushunchalar bilan bog'liq nomlar tez-tez uchraydi. Qadimgi german onomastikalari tarkibiy qismlarining leksik tarkibini kuzatish shuni ko'rsatdiki, qadimgi german hamjamiyati davriga kelib ushbu tarkibiy qismlar qadimgi germanlarning go'zallik haqidagi g'oyasini aks ettiruvchi belgilarga aylandi, masalan; берт – berht «yorqin»: Берт, Бертольд, Альберт, Ламберт; эд «boylikka egalik»: Эдгар, Эдит, Эдвард, Эдвин; гер – ger «nauz»: Герхард, Гертруда, Ансгар, Оскар, Геральд [1 b. 22-23] Shuningdek, zooform guruhiga mansub ismlar ham uchraydi, masalan, qadimgi inglizlarda; Eofor «to'ng'iz»; qadimgi-skand. Hari «quyon», Arne «burgut», Björn «ayiq». Familiya shaxsning nomlanishining boshqa turlaridan farq qiladi, chunki bu nasldan naslga o'tadi, bir necha avlodlarga xosdir.

Tadqiqotchilar familiyalarining shakllanishining turli sabablarini ta'kidlashadi: iqtisodiy, shahar rivojlanishi, savdo aloqalari, aholining ko'chishi; fuqarolikni shakllantirish va huquqiy jamiyatni rivojlantirish. Ushbu sabablarning barchasini inkor etmasdan, V.A. Nikonov, bizning fikrimizcha, birinchi navbatda, oilaning ijtimoiy sohasini mustahkamlashni qo'yadi: «Familiya oilani anglatadi». Familiyani joriy etishning hal qiluvchi sababi, aftidan, oilaning rivojlanishidagi ma'lum bir darajadagi rolining o'zgarishi ... Oila feodal tuzum ostida edi, keyinchalik esa ishlab chiqarish birligi sifatida oilalar o'z fermasini yurtga boshladi, meros huquqiga ega bo'ldi va qat'iy ichki hokimiyat tomonidan boshqarilar edi "[2, b 184].

U familiyaning ijtimoiyligini ta'kidlaydi (ma'lum bosqichda bir qator mamlakatlarda feodal elitasi) quyi tabaqa familiyalarni kiritilishiga qarshi, keyin esa familiyalar qonun hujjatlari bilan kiritildi), familiyalarning asta-sekin shakllanishi va taqsimlanishi hujjatlarga familiyalarning o'z-o'zidan kirib borishi va majburiy nomlarning davlat tomonidan o'rnatilishi o'rtasidagi farqni keltirib chiqardi. Shunday qilib, ingliz tilidagi an'anada quyidagi AFlar rivojlandi: bir yoki bir nechta shaxsiy ismlar + familiya. Odamlarni nomlash uchun formulaning har qanday tarkibiy qismidan foydalanish aloqa amalga oshiriladigan ijtimoiy soha bilan bog'liq. O'zbeklarning shaxsiy nomlari boshqa turkiyzabon xalqlar orasida va islom dini va madaniyati xalqlari orasida o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. «O'zbek xalqining shakllanishi XIXIV asrlarda yuz bergan. o'zbeklarning ajdodlari istiqomat qilgan hududga turkiy qabilalarning mahalliy Eron tilida so'zlashadigan aholisi bilan assimilyatsiya qilish orqali mo'g'ullar ham bir necha to'lqinlarni bosib o'tdilar. O'zbek tili turkiy tillar oilasiga mansub qarluq guruhiga kiradi, ammo u tojik tiliga xos bo'lgan eroniy xususiyatlarni saqlab qoladi, bu ismlarning tuzilishida ham, ularning fonetikasida ham o'z aksini topgan »[3, 12 b.]. Muammoli masalalardan biri bu o'zbek nomlari orasida turkiy nomlarning ulushi masalasidir. A. G'afurov har qanday millatning nomi doimo yangilanib turishini ta'kidlaydi. Ba'zi ismlar kundalik hayotdan yo'qoladi yoki odatiy holga kelmaydi, boshqalari to'satdan juda mashhur bo'lib qolmoqda, mutlaqo yangi nomlar paydo bo'lmoqda. Bundan tashqari, yangi nomlar unvon yoki taxallusdan yangi tug'ilgan chaqaloqqa berilgan ismgacha juda murakkab yo'ldan o'tadi. Shu ma'noda sharq xalqlarining nomlari asosan Islom ta'siri ostida shakllangan va shuning uchun arab tili juda boy tarixga ega [4, 81 b].

Islomning birinchi asrlarida Islomni qabul qilgan barcha xalqlarga xos bo'lgan arab nomlash tizimi doimo murakkablashdi. Islomdan oldingi arablar deyarli bitta shaxsiy ismdan mamnun bo'lishgan. Agar shaxsni aniqroq aniqlash kerak bo'lsa, ular otasining ismini ishlatishdi, masalan, bir kishi "Usmon Affanning o'g'li" degan ma'noni anglatuvchi Usmon ibn Affan deb nomlangan. Ammo ba'zida ular o'sha odamni Ibnaffan deb atashlari mumkin edi va bu gaplashayotganlarning barchasiga tushunarli edi, chunki Affan kabi ismlar juda kam edi. Arablar orasida (Usmon) ismning birinchi toifasi "Alam", ikkinchisi (Ibnaffan) - "Nasab" deb nomlangan. "Kunya" atamasi bilan birlashtirilgan uchinchi xil ismlar ham mavjud [4, 12 b; 5, 43-48 b]. Alam boshqacha tarzda "islom", "ismalamin" ("shaxsiy ism") deb nomlanadi. Bunday nomlash tizimi o'zbeklar orasida saqlanib qolmagan, ammo shunga o'xshash hodisa mavjud: ba'zi joylarda erkak va ayol hanuzgacha o'g'li yoki qizining nomi bilan atalgan va bu nom berish uchun juda sharafligina sabab sifatida qabul qilingan. Ko'pgina o'zbek oilalarida xotinning eriga ism-sharif bilan murojaat qilishi qabul qilinmaydi, uning o'rniga o'g'il yoki qizning ismi yoki dadasi, xo'jayin murojaatlari ishlatiladi. Arablarda ham shunday nomlanish elementi mavjud bo'lib, u Laqab deb nomlanadi - "qo'shimcha nom, laqab, faxriy unvon, yuksak epitet. Ismning bu turi arab antroponimiyasidagi ham shakli, ham semantik tarkibidagi eng murakkab. Laqab turidagi nomlar har doim ma'lum bir semantik yukni ko'taradi, ko'pincha metonimik va metaforik xususiyatga ega. Ushbu nomlar o'rta asr hayoti voqeligi va arab-musulmon madaniyati g'oyalari bilan chambarchas bog'liq.

Ko'pincha ismni laqab kabi tarjima qilish til madaniyati haqida batafsil ma'lumot talab qiladi tarixiy kelib chiqishi borasida.”[6, 45 b].

Arablarning antroponimiyasining noyob tizimida laqab va taxallusning xususiyatlarini birlashtirgan. O'zbeklarning antroponimlarida Alam, Nasab, Kunya kabilar ism sifatida ishlatilmaydi, ammo aslida bu elementlarning har qandayidan semantikaga (ism berish motiviga) ko'ra shaxsiy ism sifatida foydalanish mumkin. Xususan, quyidagi nomlar keng ishlatiladi: (Mirzo, Side, Bek, Sayyid, Sulton, Xo'ja (Xijja), shoirlar va yozuvchilarning taxallus (yoki mahlas) atamasi bilan birlashtirilgan taxalluslari. Taxallus kabi nomlar shaxsiy fazilatlariga bog'liq bo'lishi mumkin. o'z ishlarining xarakteri va uslubi, homiylarning ismlari, yashash joyining nomi va boshqalar bilan birga tashuvchisi. [6, 45 b.] ”Arab tili orqali Muhammad payg'ambarimizning qarindoshlari va sheriklarining ismlari (Ali, Umar, Hamza, Abbos, Oisha, Fotima, Xadich va boshqalar), Injil payg'ambarlari va shohlarining ismlari (Yoqub, Yusuf, Muso, Ibrohim, Idris, Ismoil, Sulaymon), Iso va onasining ismi (Iso va Maryam), shuningdek musulmon dinini ulug'laydigan aralash ismlar (Abdulloh, Abdunabiy, Abdurahim, Abdurahmon, Abdulaziz, Abdutalib, Sayfutdin va boshqalar). Bu harakat istak bilan mos kelishi mumkin: Nimatulloh - Ollohdan rahmat istagi, Ismatulloh - Allohni himoya qilish istagi.”[7, 31-35]

Faqatgina 30-yillarda o'zbeklarning familiyalari majburiy bo'lib qoldi. XX asr “Ular odatda otning shaxsiy ismidan rus shaklidagi undosh qo'shimchalar bilan (-ev) hosil bo'ladi: Rashidov, Abdullaev. 30 yoki 40-yillarda tug'ilganlar familiyalari ko'pincha otasning ismi bilan yozilgan. Rasmiy-ishbilarmon aloqalar sohasida familiya endi shaxsiy ismga nisbatan shubhasiz ustunlikka ega bo'ldi, ammo oilaviy-maishiy aloqada bu jarayon hattoki shaharlarda ham hanuzgacha yakunlanmayapti” [8, 315b]. Albatta, familiya o'zbeklarning rasmiy antroponimik modelining ajralmas tarkibiy qismiga aylandi, ammo biz so'nggi o'n yilliklarning paydo bo'lgan tendentsiyasini eslatib o'tamiz: shakllangan -ov / -ev qo'shimchali familiya rad etilishi (masalan, Sevara Nazarxon, Matluba Uzbek, Dilshod Razhab, Alisher Fayz, Dilshod Shams) . Ushbu jarayon qanchalik keng tarqalganligini oldindan aytish qiyin, chunki ruslashtirilgan antroponimik modeldan ko'ra sof milliylikni o'rnatish tendentsiyalari ko'plab pragmatik fikrlarga zid keladi: millat vakillarining asosiy qismida huddi oldingiday familiya va otasining ismi, ammo shunga qaramay, o'zbeklar orasida zamonaviy antroponimik modelni mutlaqo barqaror deb hisoblash mumkin emas.

Hozirgi vaqtda mutlaqo yangi turning antroponimik modeli tarqalmoqda, masalan: Abdufayz Behzod o'g'li Fayzullaev, bu erda otning nomi turkiy xilma-xillikda berilgan va familiya ko'pincha otadan emas, balki boboning ismi bilan berilgan. Ko'rinishidan, bu oilaning bir necha avlodlari birligini anglashga yordam beradi.[7, 40b] Shunday qilib, antroponimik modelning turli xil tarkibiy qismlari turli xil ijtimoiy sohalarga qaratilgan, eng universal tarkibiy qism bu ko'p sohalardan o'tadigan shaxsiy ismdir va jamiyat asosan oila bilan cheklangan ko'plab odamlar uchun shaxsiy ism hayot davomida asosiy bo'lib qoladi. Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib xulosa qiladigan bo'lsak, Ingliz va o'zbek tillaridagi antroponimik formulalar asrlar davomida rivojlanib kelgan va ushbu etnik guruhlarning tarixiy, madaniy va diniy an'analarini aks ettiradi.

ADABIYOTLAR:

1. Гальперин И.Р. Большой англо-русский словарь. М., 1972. –1685 б.
2. Никонов В.А. Среднеазиатские материалы для словаря личных имен // Ономастика Средней Азии – М.: Наука, 1978. – С. 153-161.
3. Никонов В. А. Имя и общество. – М.: Наука. 1974. – 278 б.
4. Гафуров А. Имя и история: Об именах арабов, персов, таджиков и тюрков. –М.: Восточная литература, Наука, 1981. – 221 б.
5. Langacker R.W. Concept, image, and symbol: The cognitive basis of grammar. – В.; N.Y.: Mouton de Gruyter, 1990. – 395 б.
6. Скрозникова В.Н. Американцы // Системы личных имен у народов мира. – М.: Наука, 1989. – б. 27-36.
7. Зупарова С. ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ АНТРОПОНИМОВ В РАЗНОСИСТЕМНЫХ ЯЗЫКАХ (на материале английского, русского и узбекского языков) Автореф. Дисс магистр.
8. Никонов В.А. Узбеки // Системы личных имен у народов мира. –М.: Наука, 1989.– 312-315б.
9. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Наука, 1969.– 780 с.
10. Бегматов Э.А. Ўзбек исмлири маъноси (изоҳли луғат). 14 600 исмлар изоҳи. 2-нашри. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси (луғат), 2007. – 608 с.
11. Бекмуродов Н. Чиройли исмлар тўплами. Т.: Янги аср авлоди. 2010. -376 б.
12. Гальперин И.Р. Большой англо-русский словарь. М., 1972. –1685 с.
13. Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2008 (электронное издание). – 694 с.
14. Ожегов С.И. Словарь русского языка: ок. 60000 слов и фразеологических выражений. 25-е изд., испр. и доп. – М.: «Оникс», 2007. – 1328 с.
15. Петровский Н.А. Словарь русских личных имен. М.: Русские словари, 1995. – 384 с.
16. Подольская Н.В. Словарь ономастической лексики. – М.: Русский язык, 1978. –400 с.
17. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. М. Наука, 1988.-192 с. 18. Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов.
<http://articles.gourt.com/en/surname>
http://www.imena.org/fam_eng.html
<http://www.dissercat.com/content/lingvokulturnye-i-strukturno-funktsionalnye-kharakteristiki-angliiskikh-prozvisch>

